

Ի ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 9

1862

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1

ՀԱՅԱԴՐ

Ս. Սահակ Պարբե:

28 Նաւասարդի. — 7 Սեպտեմբերի

Կէս դարէ աւելի էր որ Հայաստան յերկու վիճակ բաժնուած ըլլալով՝ երկու ինքնակալ տէրութեանց վերատեսչութեան տակ, Պարսից և Յունաց, առնոց երկար և աշխարհախուով կռիւները գրեթէ բոլորովին դադրեցուցեր էր: Բայց Յազկերտ Բ Տաղիւ թագաւորած Պարսից, յամի 439, անպատճառ պատերազմ հրատարակեց. հրաման տուաւ իր յառաջապահ սահմանակալ գունդերուն, որ մէկն Բսորեստանէն երթայ Սժբնայ վրայ, մէկ այն յԵրրպատականէն մտնէ ՚ի Հայաստան, Յունաց հայկական բաժինը խլելու: Եւս գունդս՝ Երասխայ հովիտը և Սանայ պարատափը անջրպետող միջոցէն փութալով կ'եկնէ, Եւրպատական վայելչութիւնները կոխկռտելով կու փճացնէ, տօնահանգէս Բա-

գրեանդայ բարձրատափին վրայ կու բանակի. և առանց ակնածութեան և գթոյ՝ կու գայնոյն իսկ անոր շինագլուխ տօնագլուխ տեղւոյն՝ Բագաւանին քով՝ իր զօրապետաց վրանները կու զարնէ: Որքան այլախօսեր էր Բագաւան այն առջի զուարթածաղիկ պայծառութենէն, զոր անցեալ ամիս տեսնէիր, Հայկակ. և սակայն շատ աւելի անցած այս երկու կերպարանաց մէջ. հազիւ տասն տարի էր՝ որ Եւրպատայ թագաւորին բունն չէր կանգներ ՚ի Շահապիւման, և ոչ իր զրօններն ու վաշտերն երեւէին ՚ի Բագաւան: Բագաւան թէ և դեռ իր հեթանոսական անուոնը պահէր, բայց գրեթէ դարու կէս առաջ լուսաւորչայ աջով օծուած էր, Տրդատայ և իր աշխարհախուժ բանակին հոն մկրտուած

ատեն. և Տարօնոյ դիցաւանին հետ՝ նուիրեալ էր Ս. Յովհաննէս Սկրտչի. որոյ անունը առնելով իր սրբեալ ճակատուն վրայ թագաւորն Տրդատ, իր յիշատակն այլ խառնեց Սկրտչին հետ. անոր համար շատոնք կարծեն թէ յանուն Յովհաննէս--Տրդատայ թագաւորի՝ Ս. Յովհաննէս կոչուի մինչև ցայժմ Րադրեւանդոյ Իւլփիէն անուանեալ տաճարն և վանքն. և ի միացեալ յիշատակ Տրդատայ, Լուսաւորչի և Յովհաննէս Սկրտչի՝ Հայոց ամենէն սրբազան ուխտատեղեաց մէկն է եղած. և հիմա մեր աշխարհքին սրբազան տաճարաց ամենէն վսեմագոյնն է ահեղակերպ մեծութեամբն և հնութեամբն. գեղեցիկ ծնունդ ճարտարապետութեան մեր Խորայէլ վարպետին և առատաձեռնութեան Հերակլի կայսեր. որոյ շինութեանն աւարտը և նաւակաւիքը Հայագիրն նշանակէ ի 28 նաւասարդի (որ է 7 սեպտեմբերի) 639 ամին: Ըստ ան քեզի յիշելիքս այլ, Հայկակ, զարմանադէպ զուգութեամբ նոյն օրաթուին նշանած է և նոյն տարեթուին, այսինքն յեօթն սեպտեմբերի յամին 439, չիշդ 200 տարի առաջ: Ըստ ատեն Րադաւանի Ս. Յովհաննէսն կայսերակուռ կերպարանքը չունէր, սակայն անշուք շինուած մ'այլ չէր, Վրիգորի և Տրդատայ դաստակերտն ըլլալով. վասն այսորիկ ոչ միայն պաշտօնասէր ժողովուրդք, այլ և ժողովրդապետք և հայրապետք գային պատուելու և պաշտելու զտեղին յիշատակաց:

Եւ ահա հիմ' այլ Յազկերտի վարազացեալ զօրաց արշաւանաց ատեն, հոն Րադաւանայ խաղաղաւետ խորաններու քով քաշուած կու նստէր, և երկայն գիշեր մը լուսապահօղ լսալտերի մը պէս՝ որ դանդաղ առաւօտուն մօտ պսպղալով կու մնարմի, այնպէս կու հսկէր ի գերեզման գոգացեալ իննսնամեայ ծերունի մը, բայց աստուածափայլ աստուածապատիւ ծերունի մը, որոյ նման՝ ամենայն բարեմասնութեամբն և ծայրացեալ հասա-

կան, ոչ յառաջ և ոչ յետոյ չերեցաւ ի Հայաստան: Սա է թուռն թուոնորդոյ սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ, մեծ կաթողիկոսն Հայաստանեաց ՍԵՀԼՎ ՊԼՐԹԵԻԻ: Ըմեն կենսագիրքն վկայեն թէ ծնած և մեռած է մի և նոյն ամսաթուի մէջ նաւասարդի 30^{ին}. վախճանած տարին յայտնի նշանակեալ ըլլալով, և շաբաթուան օրն այլ (հինգշաբաթի), կ'իմանամք որ այդ նաւասարդն շարժական ամսովն է, որոյ 30^ն էր 28 անշարժ նաւասարդի, յամին 439, և 7 սեպտեմբերի. իսկ իր ծնած տարին՝ ըստ շարժական տարւոյ նաւասարդի 30^ն քսան կամ 21 օր այլ ետք էր, որով Ս. Սահակայ ծնած օրն կ'ըլլայ սեպտեմբերի 27, համարելով թէ ծնած տարին է Վրիստոսի 452-55 թուոց մէջ: Հայսմաւուրաց մէկն կ'ըսէ Սահակայ համար, Կեցեալ ամս ծի, (56) զոր ուղղագրելով ձի մեզի կ'ընծայէ կենաց տարիքը 86, և ծնած տարին 354. իր աշակերտքն՝ վկայեն թէ հասաւ ի յերկար ծերութիւն, սակայն անտեղի է պատմաց ոմանց ըսածն՝ թէ 110 կամ 120 տարի ապրած ըլլայ Ս. Սահակ. վասն զի այդ թուով ծնունդն կ'ընէ յ'319 կամ 329 թիւն Վրիստոսի, յաւուրս Ս. Լուսաւորչի: Րաւական է Ս. Սահակայ 86-90 տարուան կենաց՝ դեռ սովորականէ երկայն՝ շրջան մ'այլ. որ և երկարութենէն աւելի նշանաւոր եղաւ իրեն պատահած դէպքերով և անձինքներով. որով ոչ միայն ազգային պատմութեան այլ և ընդհանուր նոյնաժամանակ պատմութեան մէջ լաւ նշանելի է. ազգայնոց մէջ թէ քաղաքական թէ եկեղեցական և թէ ուսումնական տեսութեամբք, իսկ օտարաց առջև՝ աւելի եկեղեցական մերձաւորութեամբն: Սահակայ երկայն կեանքն և երկայն կաթողիկոսութիւնն (51 տարի), սնունդն և զարգացումն ի Լիսարիա և ի Լոստանդնուպօլիս, զինքը մերձաւոր և ծանօթ և շաղկապ ըրին այն մեծամեծ Եւթանց՝ որք եկե-

1. Ղազար Փարպեցի:

ղեցւոյ մէջ վեհագոյն յեղանակ մը բռնորեն, անոր ամենէն գերապանծ հայրապետքն ըլլալով: Այս յեղանակս «այն ատենն է, կ'ըսէ Ս. Իլմէն, որ ի կեղեցին ընկերական օրինօք այլ հիմնեալ հաստատեցաւ և հասարակային տէրութիւն մը դարձաւ. այն ատենն է՝ որ ի պերճախօսութեան և ի զրպարութեան յառաջ բերաւ այն վսեմ և պայծառ հանձարները, որոց ոչ երբեք նման գտուեցան հաւասարորդք՝ բայց եթէ Վաղղիոյ ժէ դարու սրբազան քարոզիչքն: Որչափ մեծա-մեծ մարդիկ, որքան գերագոյն ճարտասանք ելան՝ Ս. Թանասէն մինչ ի Ս. () գոստինոսի միջոցն. ինչ հրաշալօր մտաւորական շարժմունք բռնոր հռոմէական աշխարհքին մէջ. ինչպիսի տաղանդներ խորհրդական մրցմանց մէջ հանգիստացեալ. ինչպիսի ոյժ մարդկան՝ հաւատոց վրայ բանեցուցած. ինչպիսի կերպարանափոխութիւն բովանդակ ընկերութեան, որ եղաւ ձայնիւ այն կրօնից՝ որ գետնադամբաններէն կու վերանայ ի գահոյս Կեօարուց, որ ուզածին պէս ի գործ ածէ՝ իր մարտիրոսաց արեամբ մաշեցուցած սուրբ: Ս. տաց և աբիութեան ամենէն ամօթալի ցածութեան իջած ատենն է, երբ ներքին նիք կառավարէին զինքնակալութիւն, և բարբարոսք վրդովէին, այն ատենն էր որ Ս. Թանաս մը, Բարսեղ մը, Վր. Վաղղիանդացի մը, Սիկեբէրան մը, Վերբոսիոս մը, () գոստինոս մը՝ կու լսեցնեն ամենէն մաքուր բարոյականը և ամենէն գերագոյն պերճախօսութիւնը: Ս. իայն ասոնց հանձարն կանգուն մնաց ինքնակալութեան ընկնալու ատեն. կործանմանց և փլատակաց մէջ ասոնք՝ հիմնարկութեան և յիրաւի, վստի զի ճարտարապետք էին այն մեծ կրօնական շինուածոյն՝ որ պիտի փոխանորդէր հռոմէական ինքնակալութիւնը: Ս. եր հայոց ազգին այլ հին թագաւորութիւնն և ինքնատիրութիւնն վերանալու ատեն՝ Ս. Սահակ չէր որ զազգն

և զեկեղեցին կանգուն պահէ՝ մինչև ցայժմ. (Թերևս աւելի քան) հաւասար այդ յոյն և լատին սուրբ հարց, որոց ոմանց՝ կենաց վերջին կայծերը տեսաւ

1. Ս. Սահակայ ծնած տարին (354) և քիչ աւելի վերջ (13 Նոյեմբ.) ծնաւ արևմտեան (և Թերևս ընդհանուր) եկեղեցւոյ մեծագոյն վարդապետն՝ Ս. Օգոստինոս. անոր վարդապետակիցքն՝ Ամբրոսիոս և Հերոնիմոս 11 ամեայ պատանեակք էին (ծնեալք յ'340). Ոսկերեան՝ որ Ս. Սահակէն 10 տարի վերջ սկսաւ հայրապետութիւն և անկէ 32 տարի առաջ լմնցուց, տասնամեայ մանուկ էր (ծնած յ'344): Ս. Սահակի պապուն պատուէն կենդանի օրհնութիւնն առած է, վստի զի Ս. Վրթանէս վախճանեցաւ հաւանօրէն յամին 355. յաջորդ տարին (356) Եգիպտոսի և ամենայն մանկանց արեգակն մտաւ, սուրբն Ատոնիոս 105 տարուան. տարի մը ետեւ, 357, նոյնպէս հարիւր տնցած վախճանեցաւ Ռաբոս՝ որ Նիկիոյ Ա. անկեղեղական Ժողովոյն դահաղուի բազմեր էր. այն Ժողովոյն և բոլոր արևելեան Ս. հարց պարագլուխն մեծն Ա. Թանաս՝ Ս. Սահակայ պատանութեան առնէ իր գահուն վրայ կ'ենէր կ'իջէր, (Դ 373) և Թերևս ընդունէր էր զնա յԱղեքսանդրիա իրրեթոն իրեն աթոռակից հայրապետաց. ևս առաւել Ս. Կիւրեղ յԵրուսաղէմ, որ վախճանեցաւ Ս. Սահակայ կաթողիկոսութենէն 3 տարի առաջ (386), և իր յաջորդն Յովհաննէս հայրապետ: Մեծափառ և վայելքաւոր Բարսեղ՝ որ Մեծին Ներսիսի հետ կարգ առեր էր, անշուշտ անոր սրբոյն մեծարող դաստիարակ այլ եղաւ, և իր կարգակցին եղբարկան մահը ողբալով՝ կու սպասէր որ փոխանակ Նորձացի Սահակայ՝ Ներսիսածին Սահակն իրմէ առնու իր հարց նման կաթողիկոսութեան ձեռնադրութիւնը. բայց կանխեց մահն (379). որ և յաջորդ տարին (380) մարէն Ասորոց անապատներուն արևը, զՍ. Եփրեմ: Մեծին Բարսեղ հոգեկից տարեկից և պատուակիցն Գրիգոր Ա. առաւմաբան՝ վախճանեցաւ Ս. Սահակայ կաթողիկոս նստած տարին (389). իսկ անոր (Բարսեղ) հարազատ եղբայրն Գր. Նիւսայի՝ անոր կաթողիկոսութեան 12դ տարին (400). արխանիւրան Ամբրոսիոս յիններորդ տարի կաթողիկոսութեան Սահակայ (397): Քիչ մ'ետեւ (403) վախճանեցաւ Ս. Եփրեմ իրրե հարիւրամեայ. Երուսղէմի հայրապետն Յովհաննէս ի 25դ տարին (414). Թէոփիլոս Աղեքսանդրացին յ'30դ տարին (418). Ս. Հերոնիմոս յ'32դ տարին (420). մեծն և տարեկիցն Օգոստինոս ի 42դ տարին (430): Ահալ Բերիոյ եպիսկոպոսն 112 ամեայ ի 44 տարին կամ այլ ետեւ. իրմէ քիչ առաջ ետեւ երկու Ահալքայլ, եպիսկոպոսք Ամդայ և Մեղիսիոյ: Վերջապէս այն ամենայն գիտուն և սրբազան հրաշալի անձինքն, որք ի կիսոյ Դ դարուն ց'կէս Ե դարու փայլեցան յաշխարհի, և եկեղեցւոյ հարք և սինք հասաւորութեան կ'ըսուին, ամենքն այլ անցան Ս. Սահակայ աչաց և կենաց առջեւ. իր գահակիցն և երբեմն դահաղուին՝ քաջահաւատն Փիրմոս արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ՝ վախճանեցաւ նոյն իսկ Ս. Սահակայ վախճանած տարին. և այն մեծերէն՝ միայն Յ. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի և Ս.

իր նորավառ աչօքն, ոմանց պայծառա-
գոյն օրերուն հասաւ, ոմանց կենակից
և աթոռակից եղաւ, շատերուն՝ և նաև
իրմէ վերջ սկսողներուն՝ շրջանին լմն-
յընելը աեսաւ, և հազիւ զոմանս թո-
ղուց դեռ իրենց պայծառ աթոռին
վրայ: Բսոնցմէ ոմանց, և անոնց 150
ընկեր հայրապետաց և Կոստանդնու-
պօլսոյ և Բ տիեզերական ժողովոյն,
յամին 381, հաւանօրէն ահանատես
եղաւ, իր կաթողիկոսութենէն ութ
կամ ինն տարի առաջ, երբ թերևս
սուրբ կարգ այլ առած չէր, բայց իբրև
որդի և թոռնորդի սուրբ քահանայա-
պետաց և վկայից՝ ծանօթ էր ի դրան
կայսերաց: Վահանայապետութենէն
առջի կեանքը, 35 տարի, աւելի հայա-
ստանէ դուրս քան ներսը անցուցած
կ'երևի: Իսկոր մեր նախնի լուսաւոր-
չազարմ հայրապետք՝ Յունաց մէջ կրը
թուծիւն առած են. մանաւանդ Ս.
Ներսէս, որ նախ ի Կեսարիա և յե-
տոյ ի Պօլիս վարժեցաւ յուսմունս,
և ըստ պատմչաց ոմանց, առաջին քա-
ղաքին մէջ իր պատանեկութեան ատեն
Ս արդան Ս ամիկոնեան նախարարին
Սանդուխտ դուստրը կին առաւ, ըստ
այլոց (որ աւելի հաւանելի է) Կոստան-
դնուպօլսոյ մէջ Բսպիոն անուամբ ազ-
նիւ (Յոյն) իշխանազին դուստրը, որ և
յետ երեք տարւոյ վախճանելով՝ թո-
ղուց զՆերսէս այրի պատանի մը. բայց
անոր հասակին և մեծ սրտին մխիթա-
րանք, և յաւիտենական մխիթարանք՝
միածին որդեակ մը, զմեծն ՍԵՏԷԿ:
Թերևս աշխարհքիս մէջ չէ եղած քան
զասոնք՝ վեհագոյն հայր մը վեհագունի
որդւոյ: Բստուած միայն մեր եկեղեցւոյ
շնորհեց 140 տարւոյ չափ՝ Գ և տացւոյ
նման՝ քահանայապետական պայազա-
տութիւն, որք վեց ազգ զիրար յաջոր-
դեցին:

Սահակ ի Կոստանդնուպօլիս և ի
Պրոկղ՝ Ոսկերեանի աշակերտն և աթոռոյն ժա-
ռանգն, երկուքն այլ նեստորի գլխահար ախոյ-
եանք, և բարեկամք և թղթակիցք Սահակայ՝ և
տարօք կրսերք՝ իրմէ քանի մը տարի ետև միացան
իրենց փառաւորեալ ժողովակցացն յերկինս:
(Կիւրեղ + 444. Պրոկղ + 446):

Կեսարիա վարժեցաւ իր ցեղին և աշտի-
ճանին յարմար ուսմանց. յունարէնը
իբր մայրենական լեզու գիտէր, և ուս-
մամբ այլ այնքան հմուտ էր անոր քե-
րականական արուեստին, որ նոյն իսկ
բնիկ Յունաց վարդապետներէն շատը
կու գերազանցէր¹. ասորերէն այլ գի-
տէր անշուշտ չափաւորապէս. պարսկե-
րէնն այլ իբրև տիրող լեզու ի հայս.
իսկ իր և մեր բնիկ հայերէն լեզուին՝
թագաւորն կրնայ ըսուիլ, կամ առաջին
հայեալն. վկայ՝ հայերէն աստուածա-
շունչ գիրքն, որ իր ոսկի գրչէն և մեղը
լեզուէն առած է իր մեծագոյն ողոր-
կութիւնը և պայծառութիւնը, քան
զոր քաղցր և կակուղ հայախօսութիւն
չկայ ազգերնուս մէջ. և թերևս ըստ
այսմ մասին՝ քան այլովքն՝ արժանա-
պէս գերազանց դասուի քան զամենայն
թարգմանութիւնս Ս. Վրոց: Իր աս-
տուածաշնորհ հայրն՝ Սեծն Ներսէս,
լաւ գիտնալով և թերևս տեսնելով
այլ իւր անարժան հօրը, Ս Թանագի-
նէի, և հօրեղբօրը (Պապայ) անվայել
վարքը, և խանգարեալ արքունեաց
հրապոյրքը, չեմ տարակուսիր որ թո-
ղեր էր իր դեռաբոյս ծնունդը զգոյշ
տեղ և զգոյշ վարժապետաց ձեռք. ո-
րոց մէջ մնալ աւելի ընտրեց Խասհակ
այլ, քան հօրը ահեղատխուր մահու-
նէն ետև՝ փութալ անոր գահը ելնել
հազիւ 20ամեայ հասական, ինչպէս
Ս. Վրիգորիս իր պապուն հօրեղբայրն
(15 ամեայ), կամ նոյն իսկ իր հայրն
Ներսէս, որ չէր աւելի քան զ' 25ա-
մեայ նորահաս երիտասարդ մը՝ գահը
ելած ատեն, և ոչ աւելի քան զ' 35ա-
մեայ ի գերեզման իջած ատեն²:

Ս. Սահակ այլ կանուխ կարգուեցաւ,
Լուսաւորչայ աթոռոյն ժառանգ մը ա-
ւելցնելու համար. բայց Բստուած սահ-
մաներ էր իրմով դադրեցնել այն յա-
ջորդութիւնը. և հրաշալի երկայն տե-
սիւքսով մը յայտնեց անոր՝ մինչ դեռ

1. Ղազար Փարպեցի:

2. Ամենայն գաւազանագիրք մեր և պատմիչք
Ս. Ներսիսի 34 տարի կու տան քահանայապե-
տութեան. այդ թիւն իր կենաց տարիքին տալու է:

սարկաւագ էր, և Սաղարշապատայ մայր եկեղեցւոյն, Նմիածնի մէջ, հըսկումն կ'ընէր աւագ հինգշաբաթի գիշեր մը, իր ազգին եկեղեցւոյն հանդիպելիքն ուխտապահ և ուխտազանց հաւատացելոց գործովք: Սիայն դստրիկ մ'ունեցաւ Ս. Սահակ յամուսնոյն, զոր անուանեց իր անուամբն Սահակ-նոյշ, և տուաւ 'ի կնութիւն Համազասպայ Սամիկոնէից տեառն¹. 'ի Համազասպայ ծնան իրեք սահակավայել կորիւնք, Կարփին Վարդան, Համազասպեան և Հմայեակ. որոյ առաջինը իրեն որդեգրեց իբրեւ հարազատ ժառանգ. բայց Սարգան այլ իր սուրբ պապուն պէս արու զաւակ չունեցաւ իր Սստրիկ կնոջէն, այլ աղջիկ մը, Վարդէնի և Շողանի կողմած, զոր զգուեց Սեծն Իսահակ իր պապական ծնգաց վրայ, և սեպեց իրեն պայազատ, թողլով անոր այլ իր սեփական հայրենի ժառանգութենէն². հաւանօրէն իր թոռան թոռունքն այլ տեսաւ Ս. Սահակ, այսինքն Շուշանկան շառաւիղքն, որ ափսոս, դժնկի մը հետ զուգեցաւ, Սաղգենի Սրացբղէշին. սակայն այնով այլ աւելի ինքն զարմանալի և տօնելի եղաւ: Սարգանայ մէկայլ եղբարց ցեղն արու զաւակօք յաջորդեց ինչուան ժԳ դար (թերեւս անկէ ետեւ այլ), և Ս. Սահակայ արեամբը Պահլաւունի ըսուեցաւ. արեան հետ արդիւնքն այլ ժառանգեց արժանապէս. և ժԱ-ժԲ դարերու մէջ շատ արժանաւոր անձինք ընծայեց աշխարհի և եկեղեցւոյ. և այսպէս կատարեցաւ իր տեսլեան մէջ հրեշտակին խոստումն, թէ վերջի աւտենները իր ցեղէն նորէն քահանայապետներ պիտի ելնէին, և էին Վրիդորեանքն և Վերսիսեանք, յետ կիսոյ ժԱ դարու ցվերջ ժԲ դարուն:

Ս. Սահակայ վարքն չորս նշանափայլ երևոյթ կ'ընծայեն նկատմամբ

իր անձին և ազգային պատմութեան. 1. ուսումնական պայծառութիւն կամ հայերէն գպրութիւն, որ իր գործակցութեամբն զարգացաւ. — 2. Եկեղեցական կարգաց վայելչութիւն, որոյ նոյնպէս հիմնադիր կրնայ ըսուիլ, յետ Ս. Իսաակորէն. — 3. քաղաքագիտական կամ քաղաքական տեսչութիւն, որոյ մասնակից եղաւ հաւասար իր հօրն, և աւելի քան զամենայն օտար հայրապետս. — 4. անձնական առաքինութիւնք, կամ նուիրական կեանք: Բնոյնցմով կ'երևի սուրբն Սահակ աշխարհքիս մէջ փայլած ամենէն պայծառ հոգւոյ մէկն. խորին տեսութեամբ, հարուստ հանճարով, տաք սրտով, գործունեայ կամօք, վսեմ զգացմամբք: Բայ չորս գլխաւոր դիտելեաց վրայ կ'ուզեմ դարձնել աչքդ, հայկակ, թէ և համառօտ տեսութեամբ, քան պատմական դադարմամբ:

Որչափ որ Ս. Սահակայ ժամանակն փառաւոր և պայծառ էր ըստ եկեղեցական կարգի, այնչափ այլ անշուք և անշնորհք մեր բնիկ աշխարհին քաղաքական վիճակն. իր երախայութեան տարիները, նոր յաթոռ նստեր էր Տիրան թագաւոր, սկիզբն ազգերնուս կործանման, իր անբրիստոնեայ վատ և թոյլ վարութ. որոյ դէմն ջանալով Ս. Յուսիկ՝ պապահայր Սահակայ՝ զոհ եղաւ. Տիրանայ յաջորդն Լըշակ՝ չարագոյն քան զհայրն, վեհագոյն քան զՅուսիկ քահանայապետ ունեցաւ՝ ու նոր թոռը, զՍ. Վերսէս, որ ժրութեամբ ջանաց այնպիսի մոլի անձին իշխանութեան ատեն թէ զաշխարհքն թէ զեկեղեցին շէն պահէլ. նոյնպէս անկէ այլ մոլի որդւոյն ատեն, Պապայ, որոյ անօրէնութեանն ինքն այլ զոհ եղաւ: Իրմէ վերջ 15 տարւոյ չափ հայաստանի քաղաքական շփութեանց միջոյ, Պապայ, Սարաղդատայ, Լըշակայ և Սաղարշակայ և Խոսրովութեամբութեանց ատեն՝ չորս կաթովիկոսք նստան օտար ցեղէ. ասոնց վերջնոյն ատեն Խոսրով Գ յաջորդեցաւ ազգին յերկու բաժնուած նախարար-

1. Երբմէ կու հաստատուի թէ ինքն չէր որդի դստեր Սամիկոնէից տեառն:

2. Որոյ մէջ յիշատակուի աւետարան մ'այլ իր սքանչելի մատանց խկագիրն. կ'ըսուի թէ լնիկ ձեռքն շատ գրքեր այլ գրեր էր:

ները միաբանելով հանդարտեցնել ըզ-
հայաստան. և յամին 389 նստուց
յաթուռ մեծին՝ Լերսիսի՝ անոր արժա-
նաժառանգ որդին, զմեծն Խաչակ,
որ այն ատեն իր հօրը վախճանած տա-
րիքն ըլլալով և անոր ձրիւքն և շնորհօք
զարդարեալ և յաւելեալ, կերպով
մ'այլ անոր քահանայապետութիւնը
նորոգեց և յառաջ վարեց ամբողջ կէս
դար։ Խոսրով քան զայս մեծ շնորհք
չէր կրնար ընել իր ազգին. և այնքան
մեծ եղաւ և գովելի շնորհքն, որչափ
որ անով իր անձնական շահուն փնաս
բերաւ. վասն զի այնպիսի կաթուղի-
կոս մը իր աթուոյն հեղինակութե-
նէն զատ, թագաւորաց ազգական այլ
ըլլալով՝ ազգին վրայ մեծ ազդեցու-
թիւն պիտի ունենար. այս բանս վախ
բերաւ Պարսից թագաւորին. և որով-
հետեւ Խոսրով առանց իրեն իմացնե-
լով՝ այնպիսի նշանաւոր անձ մը հայոց
սրբազան գահուն վրայ բարձրացուց,
զերկութն այլ պարտաւոր սեպեց. և զի
Խոսրով ուրիշ ինքնագլուխ գործեր
այլ կ'ընէր, և ինչուան իրմէ գլուխ
քաշելու և հունաց հնազանդելու կու
սպառնայր, խաւրեց իր Լքտաշիր որ-
դին որ զԽոսրով վերցնէ 'ի թագա-
ւորութենէ, զՍ. Սահակ այլ 'ի հայ-
րապետութենէ։ Խոսրով խաբուելով
և ստիպուելով՝ Լքտաշիր ձեռքն ըն-
կաւ. և տեղը դրուեցաւ իր եղբայրն
Ս. Ռամհապուհ (390). որ քան զեղ-
բայրն զգուշաւոր և վախկոտ գտուելով՝
ինքնագլուխ բան չէր ընէր. անոր հա-
մար չհաւանեցաւ Ս. Սահակայ խընդ-
րոյն այլ, որ դստերը (Սահականոյչ) ա-
ղաչանօք խնդրեր էր իր փեսայն հա-
մազասպ Սամիկոնեանը սպարապետ
դնել հայոց, փոխանակնոր վախճանա-
ծին (Սահակայ ասպետի)։ Լքտաշիր
երկրորդ պատճառ մ'եղաւ Ս. Սահա-
կայ՝ անձամբ երթալու առ թագա-
ւորն Պարսից և միտքը շինելու։ Գնաց
'ի Տիգրան, տեսաւ արքայից արքայն,
հաճելի և պատկառելի եղաւ անոր.
խնդիրքները ընդունեցաւ, զհամա-
զասպ ոչ միայն սպարապետ կարգեց,

այլ և հայոց նախարարաց մէջ բար-
ձրացուց պատուով ինչուան 'ի հին-
գերորդ գահն. ուրիշ պարտաւոր սե-
պուած նախարարաց այլ ներուժն ա-
ռաւ, և անոնց պատուոյ կարգերը նո-
րոգելով՝ դարձաւ առ Ս. Ռամհապուհ,
և ասոր ձեռքով այլ հաստատել տա-
լով հայոց Գահահապետ, իր սուրբ հօ-
րը նման նորէն նորոգիչ եղաւ քա-
ղաքական գասակարգութեանց այլ, և
ևս առաւել աշխարհքին խաղաղու-
թեան և շինութեան։ Լայց քաղաքա-
կան իննամբը թողլով առ խոհեմ թա-
գաւորն Ս. Ռամհապուհ, ինքն սկսաւ
մեծ հոգով և ջանքով իրեն վայրժը
հաստատել և աճեցնել, եկեղեցական
բարեկարգութիւնքը, որ շատ տարի-
ներէ վեր խանգարեր էին շատ տեղ, և
անարժան սովորութիւնք տիրեր։
Ուղղութեան համար բաւական գիտու-
թիւն և հմտութիւն, կամք և ոյժ ու-
նէր. բայց ուղղութիւնը հաստատուն
և մնայուն ընելու համար՝ կարեւոր
հնարք մ'այլ կար՝ որ կու պակսէր իր
հօրը, և հոսկան և Ս. Ռուսուրդի ան-
գամ. այսինքն է ազգային լեզուի դրպ-
րութիւնն, որ 'ի վաղուց խափանեալ
էր, բնիկ գիր խափանուելուն համար.
և անով օտար լեզուներ (յոյն, ասո-
րի և պարսիկ) սովորիլ ստիպէին թէ
աշխարհականք և թէ եկեղեցականք՝
իրենց արտաքին և սուրբ պաշտամանց
մէջ վարելու. և ամէնքն այլ հաւասար
լեզուաց յաջողութիւն չունենալով՝ 'ի
հարկէ կրթութեան և կրօնից մեծ պա-
կասութիւն կ'ըլլար։ Պէտք էր հայե-
րէն գիր հնարել։ Լքտաշիր հնարքը Լք-
տուած մեր քահանայապետին մովսի-
սանման գաւազանին չիտուաւ, այլ ի-
րեն ահարոնանման աջակցին՝ Ս. Սե-
րովպայ։

Լքտաշիր անձը դու լաւ կու ճանաչես,
հայկակ, որ յամենայն լծակից և գոր-
ծակից եղաւ մեծին Սահակայ, գրե-
թէ և կենակից. (անկէ հինգ ամիս ե-
տե յաշխարհքէ ելաւ և անկէ այլ քիչ
մը առաջ յաշխարք եկած կ'երևի).
նախ Ս. Լերսիսի փոքրաւոր էր, և ա-

նոր վսեմական մահուն ատեն ըսածնէր մտիկ ընելով՝ աւանդեց յետնոց . յետոյ Հայոց թագաւորին արքունիքը մըտաւ քարտուղարութեամբ, լաւ թարգմանիչ և գրիչ ըլլալով . քանի մը տարիէն՝ արքունիքը թողուց, առանձնացաւ յաստուածախոհութիւն և 'ի ճրգնութիւն . և հոգին ու միտքը աստուածային շնորհօք լուսաւորելով, ելաւ (յամին 396) քարոզելու և վարդապետելու զանազան կողմեր, առաւել 'ի Սիւնիս : Այս վարդապետութեան ատեն աւելի քան զաւելի ճանչցաւ ազգային գրոց և դպրութեան հարկաւորութիւնը . որոյ համար եկաւ խորհրդակցելու ընդ սրբոյն Սահակայ, և տեսաւ որ արդէն կաթողիկոսն այլ նոյն մտածութեամբ եպիսկոպոսաց ժողովոյ մէջ է (403) . բայց ուրիշ եկեղեցական հոգեր վրան առած ըլլալով . յանձնեց Սեբրովպայ մասնաւոր խնամքով այս բանիս ետեւէն ըլլալ . և ինքն անձամբ առ թագաւորն երթալով զնա այլ յորդորեց յոյս ջանս : Աստուծոյ թագաւորն այլ եթէ գանձով և եթէ քաղաքական ծանօթութեամբ օգնութիւն ըրաւ, մանաւանդ որ ինքն այլ պէտք ունէր լաւ քարտուղարաց, և Սեբրովպայ յարքունեաց երթալէն ետեւ՝ յարմար մը չէր գտած : — Երկրնց ընենք այս պատմութիւնս . Ստրի Դանիէլ եպիսկոպոսի մը քով հին հայերէն գրեր կային, անոր խաւրեց զՍեբրովպ (404), որ առաւ բերաւ 'ի Հայս, և երկու տարի աշխատելով, դպրոցաց մէջ սովորեցնելու տղայոց, ճանչցաւ որ անբաւական են այն Դանիէլեան նշանագիրն, և յետ ուրիշ շատ հնարից և ուղևորութեանց, ինչուան 'ի Սամոս¹ երթալով՝ հոն աւելի աղօթ-

քով և Ստուծոյ յայտնութեամբ քան մարդկային հնարիւք՝ գտաւ և յարմարցուց իր և մեր փափագելին (յամի 406), և ճարտար յոյն գրչի մը ձեռք մտցունելով 'ի ձեւ, (որ Բարդուղէան Գառն կամ Երէմիաֆի կ'ըսուին հիմա), իբր փորձի համար ձեռք զարկաւ թարգմանելու և գրելու հայերէն Սողոմոնի Սաւակայ գիրքը : Այս եղաւ սկիզբն թարգմանութեան Սեբրովպայ . Սեբրովպայ, բայցական և անծանօթ կղզւոյ մը մէջ, այն տարին՝ յորում Սողեստինոյ առանձնութեան մէջ Սեբրովպայ դադարեցուց իր գրիչը՝ սուրբ գրոց լատիներէն (վուկադա) թարգմանութենէն Հոս քեզի թողում ազգիդ և նախնեացդ արգար և համաշխարհական խնդութեան և հանգիսի մասնակից ըլլալ . կ'ուզես Սեբրովպայ հետ փութալ 'ի հայրենիքդ, իբրեւ 'ի Սինա լեռնէն իջնելով աստուածագիծ պատգամներով . կ'ուզես թագաւորին և կաթողիկոսին և բոլոր մեծաց և փոքունց հետ անոր դիմացն ելիր, օրհնել, համբուրել և ընդունել այն անտես մտացդ հետ խօսող և լուսաւորող գծիկները . և մի առ մի նկատէ, տես դպրոցաց կանգնումը, աշակերտաց ժողովումը, փոյթ և ջանքն, իբրեւ երկայն ծոմալանութենէ ետեւ պահոյ պնակները կոտորող և զատիկ ընողք՝ յոյն և ասորի պնակիտները թողելով՝ հայերէն այբուբենը գրող ու սովորող մեծ ու պղտիկները . անոնց մէջէն՝ Սողոմոնի 60 զօրաւորաց պէս՝ բոլոր աշխարհքէն ջոկած 60 ամէնընտիր աշակերտքը, ուշիմագոյնք, փափկաձայնք, երկարողիք, որք զըկուին յԱղեքսանգրիա, յԱթէնս, 'ի Կոստանդնուպօլիս, յԱգեսիա, և յայլ ուսմամբ անուանի քաղաքս, լաւ սովորիլ յոյն և ասորի լեզու, ժողովել և թարգմանել սուրբ և պիտանի գրքեր :

Այս գիւտս և յեղափոխութիւնս

մէջ մտեր է 'ի Սամոս, որ և արժանի է մեր զգուրութեան կամ Սեբրովպայ ուխտաւեղեաց մէկն ըլլալու :

1. Մեր գրերուն գտնուած տեղն հետաքննութեան արժանի է . ոմանք Սամոսի տեղ Սամոսաիս այսինքն Սամուսատ քաղաքը կ'արձեցին . ոմանք այլ 'ի Բալու եղած է կ'ըսեն այս գիւտս . սողոմ 'ի նախնեաց վկայի Սամոս կղզին, (Սուսամատաւոր) . Սեբրովպայ Պերութեն կամ Սիւնիէն կամ մօտ նուազանգատէ մը նուաւելով բոլոր ֆ. Ասիոյ հարաւային եզերքը պատած է ընդ Միջերկրական ծով, և արեւմտեան կողմը կղզեաց

այսպէս երգէ հին գոնձասաց մը,
(Վեհորդ).

« Ի՞նչ անվեհեր փութոյն պընդու-
թեան՝ ի գիւտ հանճարոյ սրբոց
ծարգմանչացն . խորհին ստեղծա-
նել տառս գծագրաց նշանակ խօ-
սից հայկական լեզուիս . որով վաղ-
անցեալքն յիշատակին և մեկնեալքն
դէմ յանդիման խօսին : Հայս հոգ
զարթուցեալ սքանչելին Սահակ,
զարմն վեցերորդ սրբոյն Վրիգորի .
զսոյն առ նովաւ և զոյգ ընդ նմին աս .
տուածաբանակ հայրն սուրբ Սե-
րովպ . որև զըղձալի պարգևս տառիցն
ընկալաւ յԵստուծոյ ի մեծ գթու-
թեանցն : — Էր Վրիստոս, պահ-
պանիչ աշակերտացս երջանիկ սրբոց
ծարգմանչացն, աղաչեմք : . . . »

« Վրաւորական տառից առլըրմամբ
մեծապէս խընդայր տէրն սուրբ Սա-
հակ . իսկոյն ձեռնարկէր ի թարգ-
մանութիւն մարգարէականն աս-
տուածխօսութեանց . ժողովեալ ման-
կունս ի վարժ դպրութեան՝ աճե-
ցուցանէր զուսումն իմաստից, ջափ-
բելով զկաթն նշանագրացն առնէր
վարդապետս և պատմաբանողս, զի
յաջորդէ հարանցն վարդապետաց ի-
ցին աշակերտքն պայծառագոյնք :
Էր Վրիստոս, և այլն : »

« Եւ ևս ի զօրագոյն զօրութիւն
գնալով զրաւորականին վարժից կըր-
թութիւն, պարզ զրագիտութիւնն
զարգանալով ի բերթողականն ա-
րուեստ յառաջիւր . որոց առաջին
մեզ հայր բերթողաց պայծառն Սով-
էս այն Խորենացին . նախնին աշա-
կերտ սրբոյն Սեւրովպայ ի բերս
բայից հզօր քան զնա . համազօր նմին
Հովսէփ Պաղնացի . նորուն վարժա-
կից Եզնակ Վողբացի . Լնյաղթըն
Պաւլիթ և սուրբն Վորիւն . և միա-
համուռ դաս քերականացն, որք աս-
տուածելէն վարդապետութե փար-
թամացուցին զհայաստանեայս : Էր
Վրիստոս, պահպանիչ աշակերտացս
երջանիկ սրբոց թարգմանչացն, ա-
ղաչեմք : »

Պարագլուխ Թարգմանչաց և մա-
տենագրաց ինքնին Ս . Սահակ՝ քա-
հանայապետի արժանաւոր կարգերը
հոգալով՝ յառաջ քան զայլս Ձեռնա-
դրութեանց կարգը գրեց . ինչուն այն
ատեն գործածուած Ս . Լուսաւորչայ
յունարէն շինածը փոխելով և ընդար-
ձակելով . և յամին 410 նաւասարդի
տօներուն, տարւոյն սկիզբը (այն տարի
նաւասարդն էր ի 16 օգոստոսի) հրա-
տարակեց զայն հանդիսապէս . անշուշտ
ձեռնադրելով բազմութիւն եկեղեց-
ւոյ սպասաւորաց, քահանայից, և թե-
րևս եպիսկոպոսաց այլ : Եւ ի կամ յա-
ջորդ տարին՝ Թագաւորէն և բոլոր
եպիսկոպոսաց ուխտէն ինդրուելով
յանձն առաւ գլուխ կենալու Եստուա-
ծաշունչ գրոց թարգմանութեանը . և
ընդ Ս . Սեւրովպայ՝ բոլոր եկեղեցա-
կան պաշտամանց և ծիսից, այսինքն
Մարգարէ ըսուած գրոց, մասն մի թարգ-
մանելով ի զանազան հարց և մասն մի
նոր շարադրելով, և մասամբ Ս . Լու-
սաւորչայ գրուածները փոխելով ի հայ-
րնդ հանուր թարգմանութեանց ըս-
կիզբն սեպտի 411-2 տարին, և վերջն
426 . այս 14 տարուան միջոց Մարգարէ,
և Աստուածաշունչ զիրք հայերէն գրուե-
ցան և կանոնեցան, հաւանօրէն՝ գրա-
գրութեամբ քաջին Սովսիսի Խորենա-
ցւոյ որ Ս . Սեւրովպայ քեռորդին էր,
և Ս . Սահակայ Գրիգն : Թարգմանու-
թեան երկրորդ տարին Ս . Սահակ
յաջմիածին ըլլալով, (ուր և կ'երևի
թէ այն ատեն նորոգեց Ս . Հովսէփ
մեայ լուսաւորչաշէն մատուռը, և այն
հրաշագեղ կուսին տապանին վրայ կու-
խեց իր հայրապետական կնիքն այլ
Լուսաւորչայ կնքոյն քով), հոն հը-
րատարակեց ննջեցելոց Աշխարհաբաղի
կարգը . իսկ Քահանայաբարդ և Հոգե-
հանգիստը՝ զոր Պաղարիկ թարգմա-
նիչն բերած էր՝ Ս . Լսփրեմայ շինածը
աւորելէն, ի հայ փոխելով և աւելցը-
նելով՝ հրատարակեց տասն տարի ետև :

1. Ս . Սահակայ գրագիրն կամ գրադպետն
կ'անուանի Մովսէս . Թարգմանիչ, երբեմն Կիւր-
նայի երբեմն Խորենայի գրուած :

Արիշ կանոններէն միայն Սերժորհնեայ թուականն յայտնի է, յամին 443-4 հրատարակուած. մնացեալքն այլ այս միջոցիս ոմանք 'ի Ս. Սահակայ և շատն այլ 'ի Ս. Ս. Եսրովպայ կարգաւորեցան, անոր համար իր մականուամբն Սաշոյ ըսուեցաւ գիրքն, կամ թէ ինքն Սաշոյ¹ ըսուեցաւ գրոց պատճառաւ, որ կ'ըսուի ևս Օրհնութիւնաբեր: Սեր Տօնացոյն այլ ըստ հայ և հուռմամնոց ինքն Ս. Սահակ նախ կարգաւորեց, և ինչուան հիմա գտուի իր գրածն այլ, յետոյ փոփոխածներէն զատ: Թարգմանութեանց գլուխ գործոց եղանակայիշեալ Աստուածաշունչ գիրք, որ և Ս. Սահակայ անթիւ յիշատակաց և պարծանաց պարծանքն է հիմա մեր մէջ. զոր նախ 'ի Հայաստան գրուած ասորերէն գրուածէն թարգմանեց, վերջը յունարէն Եթովպեան թարգմանութեանէն սրբագրեց, կամ նորէն թարգմանեց. և այլ վերջը՝ Եթովպեան ժողովէն ետե՛ երբ թարգմանիք բերին աւելի ընտիր և ստոյգ Եթովպեան օրինակ մը, անոր համեմատեց՝ և փոփոխեց առաջին թարգմանածն². և վերջապէս վերջին ձեռք ղընելու և ըստ կարելոյն կատարելագործելու համար, աշակերտներէն քաջագոյնները (յորս Սովսէս Խորենացի, Վահիթ, Եղիշէ և այլք) խաւրեց յԱղեքսանդրիա, որպէս զի տիրաբար հրմտանան յոյն լեզուին, և ամենեւին անտարակոյս և հաւատարիմ ըլլայ թարգմանութիւնն. բայց աշակերտաց անյաբուսումնասիրութիւնն և ընթերցումնքն զիրենք ուշացուցին Աղեքսանդրիոյ հաւուստ գրատանց, և Ս. Սիւրբի վարդապետարանին մէջ, և երբ դարձան 'ի Հայս՝ զիրենք ղըկող մեծ վարդապետքն վախճանած էին:

Ս. Սահակայ հեղինակօրէն շարադրածոց մէջ՝ մաշտոցի քանի մը կանոն.

1. Մաշտոց անուամբ կաթողիկոս մ'այլ ունիմք, թ. դարուն վերջերը. զսա այլ ոմանք կարգադիր սեպեն այդ գրոց. և անոր համար հին մաշտոցաց ետեւ գտուի այդ կաթողիկոսին վարքն:

2. Տես վասն թարգմանութեան Ս. Գրոց 'ի Թաղմակէս 1850, երես 212, և 1851, երես 230:

ներէն զատ, գլխաւորքն են Աստուածաշունչ (բայ 'ի քանի մը օրհնութիւններէ), սկսեալ 'ի Վաղարուշապուտեան ահեղալեւմերգոյն՝ Սաշոյ սօր գողով 'ի Նեթանիա՝ քո ամենազօր հրամանաւդ ձայնեցեր Վաղարու, և դողացաւ մահ. դժոխք պարտեցաւ, ասպականութիւն լուծաւ. կենդանարար Վրիստոս կեցողմեզ, մինչև 'ի վեմախաղաղ յետին նուագն Վրիստոսի թաղման. «Արարիչդ, ես արարածոց, հանգուցեալդ 'ի քերովմէս, վիմով կնքեցար յերկրի, և յս հեզասլաց խորամուխ լեզուին և բանից՝ յարմարցուց երաժշտական եղանակներն այլ. վասն զի այս զմայլելի արուեստին այլ քաջամուտ էր: Սաշոյ աղօթից այլ մէկ մասին հեղինակն է Ս. Սահակ, մնացելոց՝ աշակերտքն Վիւտ և Զոհան, և այլք յետոյ: Սաշոյ աղօթից մ'այլ ունի հիմակուան գործածուածէն աւելի ճիստ բան և ճշգրտան: Երբ թէ իր մատենագրական հանձարոյն աներկբայ հաւաստիք են, և թէ իր եկեղեցական կարգաց և հոգեւորութեան իննամնց. որոց համար բայ յայսպիսի սրաշտամանց կամ սրբազան գրոց, շատ անգամ ժողովներ ըրաւ եպիսկոպոսաց, և արժանաւոր քահանայապետութեան կանոններ, խրատներ, կոնդակներ հրատարակեց. յորոց մնան հիմա վեց կամ եօթն խոհական և յստակախօս բանք, ան. առ Եպիսկոպոսունս, ք. առ Վորեպիսկոպոսունս, ք. առ Վահանայս և Սանականս. ք. վասն եկեղեցւոյ և վանաց, և տրից կամ նուիրաց ժողովըդեան 'ի վանս. ք. վասն տնտեսութեան եպիսկոպոսաց եկեղեցական նուիրաց. ք. դարձեալ վասն նուիրաց եկեղեցւոյ, թէ որպէս բաժնելու է եկեղեցւոյ սպասաւորաց: Եւ խրատներս Ս. Վրիգորի դրած կանոններէն առնելով ընդարձակած է, ինչպէս ինքնին վկայ է, և իր կաթողիկոսութե առաջին տարիներն հրատարակեց յունարէն, և յետ գիւտի գրոյն՝ հայերէն. անոնց հետ ուրիշ կարճ կանոններ այլ որ յա-

նուն Ս. Լուսաւորչին պահուին ցարդ
'ի կանոնադիրս մեր: Ս. Սահակայ ա-
մենայն դրուածոց լեզուն սքանչելի յըս-
տակութիւն, մաքրութիւն և ողորկու-
թիւն մ'ունի հանդերձ վսեմութեամբ,
զոր իր հոգեկիր և արիւնստառանդ Ս.
Հնորհային զատ՝ թերևս ուրիշ մը
չկրցաւ ստանալ նոյն աստիճանի:

Լյս աստուածատուր և ամենա-
հարկաւոր եկեղեցական և ուսումնա-
կան շնորհքները պատրաստելէն ետեւ,
իր բոլոր ազգին և վիճակին մէջ ծա-
ւալելու այլ ջանաց մեծն Խահակ.
Պարսից բաժնին մէջ անաշխատ ըն-
դունելի ըրաւ, բայց Հունաց բաժ-
նին մէջ դժուարութիւն կրեց. երկու
տէրութեանց մէջ կռուոյ պատճառ
չըլլալու համար, քիչ մ'այլ իրարա-
տեցութեամբ՝ յունաբաժինը խորշէին
'ի Պարսկահայոց. մինչև ոչ հայերէն
դպրութիւնը ընդունեցան, և ոչ Ս.
Սահակայ օրհնութիւնը. այլ 'ի Աե-
սարիոյ արքեպիսկոպոսէն կ'առնուին
ձեռնադրութիւնն այլ. Ս. Սահակ
փորձ մը փորձելէն ետեւ՝ առ ժամանակ
մի լռեց և ետեւէ չեղաւ. մանաւանդ որ
այն տարիներն Սոստանդնուպօլսոյ ա-
թոռոյն յաջորդութեան մէջ այլ շփո-
թութիւն կար. մինչև որ շատ տարիէ
ետեւ (420) ստիպուելով Հունաց բա-
ժինը երթալ, և նորէն հոն իր արժա-
նի պատիւը չգտնելով, թուղթ գրեց
առ կայսրն (Եւդոքոս Փոքր և առ հայ-
րապետն Լստիկոս, նուիրակ խաւրե-
լով իր փոխանորդը, զՍ. Սեբրովս և
իր թոռը՝ Սարգան. կայսրն և հայրա-
պետն նախ մեղադրեցին Ս. Սահակայ՝
աւելի Պարսից և Լստրոց կողմ կենա-
լը, և հայերէն գրոց գիւտին համար Ս.
Սկեբերանին խորհուրդ չիհարցնէն.
(չյիշեցին՝ որ այն ատեն իրենք զՍ-
կեբերան կու հալածէին 'ի սառամա-
նիս հիւսիսային Փոքր Լսիոյ, և հայք
կ'օթեանէին զնս.) վերջապէս հա-
ւանեցան որ Ս. Սահակ հովուէ յու-
նաբաժին հայերն այլ և հոն այլ զրոյ-
ւոյններ բացուին հայերէն դպրութեան.
Ս. Սեբրովսայ այլ յունական վար-

դապետութեան աշտիճան և պատիւ
տալով յետ դարձուցին: Լյսպէս զըռ-
լոր հայաստան աշակերտեցին Սահակ
և Սեբրովս. և խնամքնին տարածե-
ցին անկէ դուրս այլ իրենց դրակից և
մասամբ թեմակից ազգաց վրայ, Սրաց
և Բղուանից, որոց լեզուին գրերն այլ
հնարեց Ս. Սեբրովս, և սուրբ գրքերը
թարգմանել տալ սկսաւ:

Հունաց բաժնին մէջ եղած ա-
տեն՝ Ս. Սահակ իմացաւ որ հոն իր
վիճակեւոց մէջ չար և այլանդակ աղանդ
մը կայ, զոր Բորբորիոս կ'անուանեն
պատմիչք մեր, և ոչ այնքան մտայ չա-
րափառութիւն, որքան բարուց անբա-
րութիւն կու ցուցնեն. խստիւ ետեւէ
ընկաւ այս աղտեղութիւնը վերցնելու,
և երբ հարկ եղաւ իրեն նորէն դառ-
նալ 'ի Պարսից բաժնին (421), յանձ-
նեց Ս. Սեբրովսայ որ անաշառ քննէ
դատէ, և անհաւանները պատժէ, ան-
ուղղաները՝ ձակատնին խորանով այլ
նշանելով՝ հալածէ: Լյս բանս թէ այն
աղանդին սաստիկ աղտեղութիւնը ցու-
ցնէ և թէ Ս. Սահակայ արիութիւնն.
որ յայնք քաղցր և հեզ, զիջող և համ-
բերող, ուր որ Լստուծոյ իրաւանց
վրէժխնդրութիւնն յանձնած էր իրեն՝
հոն արդար և անաչառ էր. զնոյն ար-
թնութիւն ցըցուց յետոյ նեստորակա-
նաց և ուրիշ աղանդաւորաց գէմ. զնոյն
իր կանոնական գրոց մէջ այլ կու սպառ-
նայր. և զնոյն խրատ գրէր շատ տարի
ետեւ առ Ս. Պրոկղ աշակերտ և ա-
թոռաժառանգ Սկեբերանի, տրտմա-
խառն յիշատակաւ իր ազգին վիճակին,
որ անտէր ըլլալով այն ատեն՝ կու դը-
ժուարացներ կաթողիկոսութեան տի-
րաբար իշխանութիւնն այլ. իսկ դուք
կ'ըսէր «Թագաւորս ունիք՝ որ զհոգ
,, Լստուծոյ յանձին բարձեալ բերեն,
,, և... կարող են զփուշն 'ի միջոյ սըր-
,, բել,, վստն այնորիկ «պարտ և
,, պատշաճ է ձեզ որ 'ի մեծամեծ իշ-
,, խանութիւնդ վայելէք՝ նախանձել
,, զնախանձն Լստուծոյ և 'ի գլուխ վա-
,, րել զայնալիսի նախանձու վրիժուց
,, հատուցմանս, և ոգւով և մարմնով

„Ջանալ՝ զի բարձրին 'ի միջոյ եկեղեց-
 „ւոյ Վրիստոսի անուանարկ անօրէն
 „ամբարշտութե գայթակղութիւնք „
 Լ.յս թուղթս սուրբ հայրապետն մեր
 մահունէն քիչ տարի առաջ գրած է ,
 երբ ինքն կաթողիկոսի քաղաքական
 կամ իշխանական տիրութենէն հրա-
 ժարած , միայն աստուածային տիրական
 իշխանութիւնը անհրաժեշտ կու վա-
 րէր , անդադար վարդապետութեամբ և
 հովուութեամբ : Լ.յս ցաւալի և սրխ-
 րալի դէպքը սէտք է յիշեմք , Ս. Սա-
 հակայ քաղաքագիտութիւնը և քաջ
 ազգասիրութիւնն այլ լաւ ճանաչելու
 համար :

Կը շարունակուի :

Հ. Ղ. Մ. Ա.

Եռնկ :

(Տես երես 243)

Իբրեւ քրիստոնեայ և պաշտօնեայ , իր
 կրօնակցացը բարեպաշտութեան և բա-
 րի վարուց օրինակ եղած է : Ընելի վա-
 րուցը քան թէ գրուածոցը ճարտասա-
 նութեամբ առաքինութիւնը կը քարո-
 զէր : Իր գիշերներն յայտնի կը ցուցնեն
 որ սրտին համեմատ կը խօսէր . և նոյն
 իսկ այն ուրիշներուն սրտին մէջ բարոյ-
 ական և կրօնական ճշմարտութիւնքն ,
 որով իր հոգին սնած էր , արմատացնե-
 լու փափաքն ու եռանդն է՝ որ իր քեր-
 դուածոյն պակասութեանցը մեծ մա-
 սին պատճառ եղած է , մտածելով զայն
 իբրեւ առանձին մատենագրական գործ
 մը : Ի՞նչ և նոյն հետեւութիւնքը և մի
 և նոյն սկզբունքներն անդադար կը
 բաժնէ , կը համառօտէ և կը կրկնէ :

Հաւաստի է թէ հասարակաց առջև
 անտարբեր ոգւով չէր խօսեր : Վիրակի
 մը Սէնդ-Ճէյմս քարոզելու ատենը ,
 տեսնելով որ չի կրնար բովանդակիր ճար-
 տասանութեամբը ունենդրաց ուշա-

դրութիւնն իրեն գրաւել , ինքն որ զգա-
 յուն և ըսածին խորը թափանցած
 մարդ էր , յանկարծ խօսքը կտրեց , և
 ամպինին վրայ սկսաւ արցունք թա-
 փել : Այդ կը համարձակէր իրեն դի-
 մաց կրօնքի և բարուց վրայ ծաղրա-
 բանել . և ըստ հարկին իր կենդանի և
 կրակոտ երեակայութեամբը՝ բուն անգ-
 ղիական և կծու երգիծաբանութիւն
 մը ընելով , ծաղրողները կը լռեցնէր :

Ինչպիսի վսեմ հանճար ունէր . իսկ
 բնաւորութիւնը ծանր էր և լուրջ :
 Վարդկային վիճակին վրայ ամենա-
 բարձր տեսութեամբ կը մտածէր , հա-
 մարելով զայն իբրեւ անմահ էակ մը ,
 որ օր մը տիեզերաց արարչին հետ
 կենակից պիտի ըլլայ : Բարոյական
 ճշմարտութիւնք և քրիստոնէական
 վարդապետութիւնք՝ իրեն համար ան-
 ցողական գաղափարներ չէին , որ քանի
 մը վայրկեան մտածելով կ'անցնին , և
 վերջը աշխարհի յուզմանց մէջ կը մոռ-
 ցուին : Բնդադար անոնց վրայ մտածե-
 լով , իրեն համար խորին զգացմունքներ
 և հոգւոյն ընտելական հանգամանքներ
 դարձեր էին , որոնք իրենց պատկերն և
 դրոշմը իրեն ուրիշ գաղափարացը վրայ
 ալ կը տպաւորէին : Փասքալի հան-
 ճարն աւելի իրենինին հետ նմանու-
 թիւն մը ունի , ազդուութեամբ , խո-
 րութեամբ , նոյն կարգի գաղափարնե-
 րովն և նոյն տեսակ երեակայութեամ-
 բը :

Իր ժամատունն եղած ժամանակը ,
 սովորաբար օրուան մէջ քանի մը ժամ
 եկեղեցւոյն գերեզմանատանը մէջ պը-
 տրտելով կ'անցընէր : Իր քերդուածէն
 ալ կը գուշակուի որ յաճախ գիշերը կը
 հսկէր կամ կ'ելէր մտածելու կ'եր-
 թար : Եստ մը մտածութիւնք և զգա-
 ցունք կան մէջը որ ցորեկ ատեն մարդ
 չգգար , և գիշերուան երկինքը մենա-
 լոր դիտողին միտքը միայն կրնայ ըս-
 տեղծել : Իմէն մարդ երբեմն դիտած
 կ'ըլլայ թէ ինչպէս տարբեր են այս
 խաւարի ու լուութեան ժամերուն ը-
 րած ազդեցութիւնքն : Լ.յս թանձր և
 մթին գոյներով կը թաթաւէր Երուսա-